

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ΄

Δ.14 Ηθική αρετή και μεσότητα ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἠθικά Νικομάχεια, Β 6.4-8, 1106a26-b7

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς [...] Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταῦτόν πᾶσιν. Οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσω γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. Τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· οὐ γὰρ εἴ τω δέκα μυᾷ φαγεῖν πολὺ δύο δὲ ὀλίγον, ὃ ἀλείπτῃς ἕξ μνᾶς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολὺ. Ὅμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἑλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται,	Σε καθετί λοιπόν που παρουσιάζει συνέχεια και που μπορεί να διαιρεθεί εἶναι δυνατόν να πάρουμε ένα κομμάτι μεγαλύτερο (από τ' άλλο), ένα κομμάτι μικρότερο (από τ' άλλο) κι ένα κομμάτι ἴσο (με τ' άλλο), και μάλιστα ἢ σε σχέση με το ἴδιο το πρᾶγμα ἢ σε σχέση με μας [...] Και ονομάζω μέσον σε σχέση με το πρᾶγμα αὐτό που απέχει εξίσου από τα δύο ἄκρα, το οποίο εἶναι ένα και το ἴδιο για όλους, ὅμως, (μέσον) σε σχέση με μας (ονομάζω) αὐτό που οὔτε εἶναι πάρα πολὺ οὔτε εἶναι πολύ λίγο. Αὐτό δεν εἶναι ένα, οὔτε το ἴδιο για όλους. Για παράδειγμα, εἰάν τα δέκα εἶναι πολλὰ και τα δύο (εἶναι) λίγα, τα ἕξι τα θεωροῦν μέσον σε σχέση με το πρᾶγμα. Γιατί αὐτό ὑπερέχει και ὑπερέχεται κατὰ τον ἴδιο ἀριθμὸ μονάδων. Και αὐτό εἶναι το μέσον σύμφωνα με τις διδασκαλίες της ἀριθμητικῆς. Το μέσον ὅμως σε σχέση με μας δεν πρέπει να ὀριστεῖ ἔτσι. Διότι, αν για κάποιον φαγητὸ δέκα μυνων εἶναι πολὺ και δύο (μυνων) εἶναι λίγο, ο προπονητὴς θα του ὀρίσει ἕξι μνες. Επειδὴ ἴσως και αὐτὴ η ποσότητα εἶναι πολλή ἢ λίγη γι' αὐτόν που θα την καταναλώσει. Για τον Μίλωνα δηλαδή εἶναι λίγη, ενώ γι' αὐτόν που αρχίζει τη γυμναστική εἶναι πολλή. Το ἴδιο (ισχύει) και στο τρέξιμο και στην πάλη. Ἐτσι λοιπόν κάθε εἰδικὸς ἀποφεύγει την ὑπερβολή και την ἑλλειψη και ἐπιζητεῖ το μέσον και αὐτό προτιμά,

μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ
πρὸς ἡμᾶς.

ὄχι το μέσον ἀπὸ καθαρὰ ποσοτικὴ ἀποψη
ἀλλὰ το μέσον σε σχέση με μας.

Εισαγωγικά Σύνδεση με τα προηγούμενα

Σύμφωνα με τις μέχρι τώρα ενότητες, κατά τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή είναι *ἕξις* και μάλιστα *ἕξις* συγκεκριμένης ποιότητας. Είδαμε ακόμη ότι το πεδίο των *ἕξεων* και του ηθικού προσδιορισμού αυτών είναι οι πράξεις και τα *πάθη* των ανθρώπων μέσα στην οργανωμένη κοινωνία. Στην ενότητα Δ14 ο φιλόσοφος, στην προσπάθειά του να εμβαθύνει στη φύση της αρετής και να συμπληρώσει τα στοιχεία που θα δηγήσουν σε έναν ολοκληρωμένο ορισμό της, επιχειρεί να ορίσει την έννοια του μέσου, της μεσότητας, διακρίνοντας δύο είδη αυτής.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

► **Ἐν παντὶ δὴ συνεχεὶ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς [...]**

Κάθε πράγμα που είναι **συνεχές** και **διαιρετό** μπορεί να χωριστεί:

α) σε άνισα μέρη (**πλεῖον, ἔλαττον**)

β) σε ἴσα μέρη (**ἴσον**)

Τα **κριτήρια διαίρεσής** του μπορεί να είναι:

α) αντικειμενικά ή **β)** υποκειμενικά

► **Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν:**

Αντικειμενικός προσδιορισμός του μέσου

Το αντικειμενικό μέσο ορίζεται με αριθμητικά κριτήρια και γι' αυτό είναι:

α) ένα και αμετάβλητο

β) το ίδιο για όλους

Ορισμός: Αντικειμενικό μέσο είναι αυτό που ισαπέχει ἀπὸ τα δύο ἄκρα του πράγματος.

► **πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταῦτόν πᾶσιν:**

(**Παρατήρηση:** Για να εκφράσει τις έννοιες "αντικειμενικός" και "υποκειμενικός", ο Αριστοτέλης επινόησε αντίστοιχα τους όρους "**τοῦ μὲν πράγματος μέσον**", "**κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα**" και "**πρὸς ἡμᾶς**" καθώς στην εποχή του δεν υπήρχαν αντίστοιχοι όροι.)

Υποκειμενικός προσδιορισμός του μέσου

Το υποκειμενικό μέσο είναι σχετικό και γι' αυτό:

α) δεν είναι ένα και αμετάβλητο

β) ούτε ίδιο για όλους

► **Οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν**

Παράδειγμα αντικειμενικού προσδιορισμού του μέσου

Στην ακολουθία των αριθμών από το 2 έως το 10 μέσο είναι το 6, γιατί ισαπέχει (κατά 4 μονάδες) και από τα δύο άκρα της ακολουθίας. (Το κριτήριο είναι **ποσοτικό**).

► Τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· οὐ γὰρ εἴ τῳ δέκα μυαῖ φαγεῖν πολὺ δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτης ἔξ μυᾶς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολὺ. Ὅμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης:

Παράδειγμα υποκειμενικού προσδιορισμού του μέσου

Αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μυνων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μυνων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δε θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των ἔξι μυνων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να είναι μεγάλη μερίδα ή μικρή. Π.χ. για τον Μίλωνα είναι μικρή, ενώ για κάποιον που τώρα αρχίζει να γυμνάζεται είναι μεγάλη. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. (Το κριτήριο είναι **ποιοτικό**).

► Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς:

Η επιλογή και η επιδίωξη κάθε ειδικού είναι το υποκειμενικό μέσο.

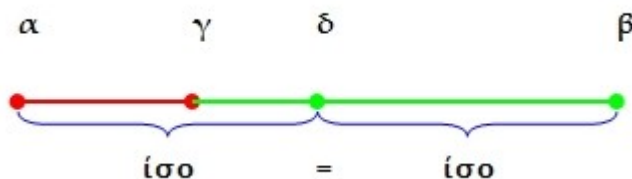
ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Α) «Ἐν παντὶ δὴ ... κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς»

ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΔΙΑΙΡΕΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει σ' αυτή την ενότητα να απαντάει στο ερώτημα που έθεσε στην προηγούμενη, ποια δηλαδή είναι η φύση της αρετής. Στόχος του είναι να αποδείξει ότι η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας. Γι' αυτό, λοιπόν, πρέπει πρώτα να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας, για να καταλήξει έπειτα στον συσχετισμό της με την ηθική αρετή.

Αν, λοιπόν, πάρουμε ένα μέγεθος **αβ** που μπορεί να διαιρείται επ' άπειρον, μπορούμε, όπως διδάσκει ο Αριστοτέλης, να χωρίσουμε ένα κομμάτι **γβ**, ένα κομμάτι **αγ** και ένα κομμάτι **αδ**. Το **γβ** είναι κομμάτι μεγαλύτερο από το **αγ** («τὸ μὲν πλεῖον»), το **αγ** είναι μικρότερο από το **γβ** («τὸ δ' ἔλαττον») και το **αδ** είναι ένα κομμάτι ἴσο με το **δβ** («τὸ δ' ἴσον»). **Μέσον**, λοιπόν, δεν είναι ούτε το μεγαλύτερο ούτε το μικρότερο κομμάτι, αλλά το σημείο που χωρίζει δύο ἴσα μέρη. Σχηματικά το μέσον μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι κάθε πράγμα που είναι ενιαίο και υπόκειται σε διαίρεση μπορεί να διαιρεθεί:

1. α) σε άνισα μέρη (πλεῖον, ἔλαττον)
β) σε ίσα μέρη (ἴσον)
2. α) αντικειμενικά
β) υποκειμενικά

Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την αντικειμενική από την υποκειμενική αντίληψη των ποσοτικών εννοιών. Αναγνωρίζει ότι το περιεχόμενο των ποσοτικών εννοιών διαφοροποιείται ανάλογα με το πεδίο αναφοράς. Όταν το πεδίο αναφοράς είναι ένα πράγμα, οι τρεις έννοιες παίρνουν διαφορετικό περιεχόμενο σε σχέση με το αν το πεδίο αναφοράς είναι ο άνθρωπος.

Β) «Λέγω δὲ... καὶ πάλης»

ΤΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Το μέσον, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, μπορεί να προσδιοριστεί με βάση δύο κριτήρια: τα αντικειμενικά και τα υποκειμενικά.

1. **«Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν»**
α) Μέσον με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια («κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα»)

Η έννοια του μέσου στα πράγματα ορίζεται αντικειμενικά, πρόκειται δηλαδή για ένα αριθμητικό μέσο με δύο βασικά γνωρίσματα: πρώτο ότι το μέσο αυτό είναι ένα και, αφού καθοριστεί, αμετάβλητο και δεύτερο ότι το μέσον αφού οριστεί, είναι το ίδιο = ισχύει για όλα τα πράγματα το ίδιο. Είναι αυτό που ισαπέχει από τα δύο άκρα του πράγματος. Δεν επιδέχεται άρνηση ή αντίρρηση, γιατί ορίζεται αντικειμενικά με βάση αριθμητικά δεδομένα.

2. **«πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταὐτὸν πᾶσιν»**
β) Μέσον με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»).

Η έννοια του μέσου στον άνθρωπο δεν ορίζεται με αντικειμενικά αριθμητικά δεδομένα. Η υποκειμενικότητα των κριτηρίων παραπέμπει στις ανθρώπινες ανάγκες και στον διαφορετικό τρόπο που ικανοποιούνται από κάθε άνθρωπο. Υπάρχει ωστόσο ένας γνώμονας που προσανατολίζει κάθε φορά το μέσο· αυτό είναι «το πρέπον» (δέον) που συνδέεται από τη μια με ένα αίτημα ισορροπίας του ανθρώπου και από την άλλη με τη φρόνηση. Επειδή το δέον, αυτό που χρειάζεται κάθε άνθρωπος για να περιέλθει σε κατάσταση ισορροπίας, διαφοροποιείται

από περίπτωση σε περίπτωση, ο Αριστοτέλης εύλογα αναγνώρισε στη μεσότητα που αφορά τον άνθρωπο α) ότι δεν είναι μία και μοναδική και β) ούτε ίδια για όλους τους ανθρώπους. Αυτό το μέσο είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να επισημάνουμε ότι οι **όροι «αντικειμενικός» και «υποκειμενικός»** δεν υπήρχαν την εποχή του Αριστοτέλη και ήταν **δικές του επινοήσεις**. Είναι αλήθεια ότι πολύ συχνά οι επιστήμονες κατά τη διάρκεια της επιστημονικής έρευνας βρίσκονται αντιμέτωποι με την ανάγκη να εκφράσουν με τις κατάλληλες λέξεις τις νέες ιδέες ή επιστημονικές τους συλλήψεις. Αυτό αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία και οι επιλογές τους είναι δύο: ή να επινοήσουν καινούριες λέξεις ή να χρησιμοποιήσουν ήδη υπάρχουσες με διαφορετικό νοηματικό περιεχόμενο. Έτσι, βλέπουμε ότι και ο Αριστοτέλης, για να πλησιάσει στον προσδιορισμό των εννοιών αυτών, χρησιμοποίησε τον όρο «κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα» για την έννοια της αντικειμενικότητας και τον όρο «πρὸς ἡμᾶς» για τον όρο της υποκειμενικότητας.

3. «πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει»

Η έννοια της υπερβολής και της έλλειψης

Ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει την έννοια της «μεσότητας», αναφέρεται και στις έννοιες της «ὑπερβολῆς» και της «ἐλλείψεως». Ήδη εμμέσως πλην σαφώς διατύπωσε την άποψη ότι κάθε αρετή είναι «μεσότης» που βρίσκεται ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. Μέσα από τα αντιθετικά ζεύγη που παρέθεσε, έγινε κατανοητό ότι η μεσότητα αποτελεί τη σωστή, την ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επαινείται, γιατί οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν τη λανθασμένη, τη μη ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επικρίνεται, γιατί μας απομακρύνει από τις ηθικές αρετές. Ο συσχετισμός των αρετών που αναφέρθηκαν εκεί με τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης σχηματικά μπορεί να αποδοθεί με τον ακόλουθο πίνακα:

ἐλλειψις	μέσον	ὑπερβολή
δειλία	ἀνδρεία	θρασύτης
ἀναισθησία	σωφροσύνη	ἀκολασία
ἀοργησία	πραότης	ὀργιλότης

Ο Αριστοτέλης, βέβαια, δεν αναφέρει καν το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές αυτές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής.

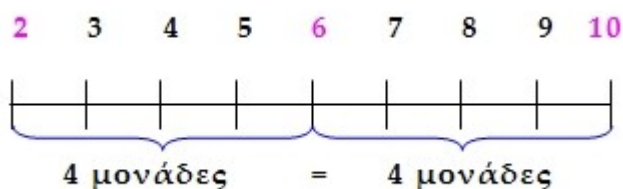
Να επισημάνουμε, επίσης, ότι σε άλλα σημεία των *Ηθικών Νικομαχείων* αναφέρει και πολλά άλλα παραδείγματα αρετών, για να κάνει πλήρως κατανοητές τις παραπάνω έννοιες.

4. «Οἷον εἰ τὰ δέκα... καὶ πάλης.»

Παραδείγματα

Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει τις παραπάνω θέσεις του, θα δώσει δύο **παραδείγματα** ακολουθώντας **επαγωγικό συλλογισμό**.

α) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο **αντικειμενικό μέσο** είναι **αριθμητικό**. Αν πάρουμε μια σειρά αριθμών από το 2 έως το 10, το δύο είναι το λίγο, το 10 είναι το πολύ, ενώ μέσο είναι το 6, γιατί, σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής, απέχει ίση απόσταση, 4 δηλαδή μονάδες, τόσο από το 2 όσο και από το 10, από τα δύο δηλαδή άκρα. Σ' αυτή δηλαδή την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι **ποσοτικό**.

β) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο **υποκειμενικό μέσο** αντλείται από τον **χώρο του αθλητισμού**. Αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μυνων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μυνων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δεν θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μυνων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για το Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε μεγάλες ποσότητες φαγητού, είναι λίγο, ενώ για κάποιον που τώρα αρχίζει να γυμνάζεται, είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Παρατηρούμε δηλαδή ότι ο προσδιορισμός του μέσου σχετίζεται με **ποιοτικά κριτήρια** και **μεταβλητούς παράγοντες**, όπως η σωματική διάπλαση του αθλητή, ο χρόνος εκγύμνασης και το είδος του αθλήματος.

Γ) «Οὕτω δὴ πᾶς... ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.»

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΚΑΘΕ ΕΙΔΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ Η «ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ» ΜΕΣΟΤΗΤΑ

1. Με το «οὕτω δὴ» ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κάθε «ἐπιστήμων», ειδικός τεχνίτης – δεν εννοεί εδώ ο Αριστοτέλης ειδικούς επιστήμονες όπως στα μαθηματικά, γιατί αυτοί ασχολούνται με το αντικειμενικό μέσο και όχι το υποκειμενικό – αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιδιώκει και προτιμά («αἰρεῖται») το μέσον που

προσδιορίζεται με υποκειμενικά και όχι με αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι, ο Αριστοτέλης γενικεύει την πρακτική σημασία της υποκειμενικής μεσότητας και συγχρόνως με το ρήμα «αίρεϊται» θέτει και το ζήτημα της προαιρέσεως σε σχέση με τη μεσότητα. Στο συμπέρασμα αυτό, καταφεύγοντας και πάλι στην εμπειρία της καθημερινής ζωής, αναφέρει την κοινή διαπίστωση ότι οι τεχνίτες επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον, αυτό που βρίσκεται σε συμφωνία με τις ανάγκες των ανθρώπων. Το μέσον αυτό το επιδιώκουν «ζητεί» και το επιλέγουν «αίρεϊται». Με το δεύτερο ρήμα στο ζήτημα της μεσότητας εισάγεται η ελευθερία της επιλογής και προστίθεται και η ψυχολογική διάστασή του, καθώς συνάγεται ότι η μεσότητα είναι επιλογή που εναπόκειται σε μας να την κάνουμε ή όχι.

2. **Ανασύνθεση των στοιχείων ορισμού της αρετής στις ενότητες 1-7**

Στις ενότητες που ήδη μελετήσαμε, ο Αριστοτέλης έδωσε βασικά γνωρίσματα της ηθικής αρετής, όρισε την έννοια γένους και διερευνά την ειδοποιό διαφορά. Είδαμε, δηλαδή, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού συνδέονται με τον εθισμό σε ηθικές πράξεις. Είναι, λοιπόν, η αρετή «ἔξις» που αποκτιέται με μακροχρόνια άσκηση σε ηθικές πράξεις και καθοριστικό ρόλο σ' αυτό παίζει η διδασκαλία. Δεν είναι, όμως, μια οποιαδήποτε «ἔξις», αφού μεγάλη σημασία έχει η ποιότητα των ἔξεών μας. Επίσης, η αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα συναισθήματα που νιώθουμε, όταν τηρούμε το μέτρο κατά την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης. Έτσι, ο φιλόσοφος κατέληξε ότι η αρετή είναι «ἔξις» με την οποία ο άνθρωπος φτάνει στην ολοκλήρωσή του και στην ολοκλήρωση του έργου του. Σ' αυτή την ενότητα προστίθενται τα εξής νέα γνωρίσματα της αρετής:

α) Η αρετή βρίσκεται στο **μέσον**, ανάμεσα δηλαδή στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη.

β) Η αρετή βρίσκεται στο μέσον που προσδιορίζεται με **κριτήρια υποκειμενικά** («πρὸς ἡμᾶς»).

Εδώ, παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης πλησιάζει τη **σχετικοκρατική στάση των σοφιστών** απέναντι στα πράγματα, η οποία εκφράζεται με τη φράση του Πρωταγόρα: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν» (= Μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο άνθρωπος, αυτών που υπάρχουν πως υπάρχουν και αυτών που δεν υπάρχουν πως δεν υπάρχουν). Υπάρχει, δηλαδή, ο κίνδυνος να θεωρηθεί ότι το κάθε άτομο προσδιορίζει όπως θέλει, αυθαίρετα την αρετή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, όπως θα δούμε παρακάτω, γιατί υπεισέρχεται το κριτήριο του «ὀρθοῦ λόγου», της λογικής, και μάλιστα της λογικής του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία διασφαλίζει τη σχετική αντικειμενικότητα στον προσδιορισμό του

μέσου. Ο Αριστοτέλης με την υποκειμενική μεσότητα σχετικοποιεί το περιεχόμενο των ηθικών αρετών, αλλά δεν οδηγείται στον σοφιστικό σχετικισμό και υποκειμενισμό. Αποδέχεται μάλλον τη σχετικότητα του ηθικού κώδικα και όχι τον σχετικισμό, όπως άλλωστε θα διευκρινίσει παρακάτω, στις επόμενες ενότητες. Η σχετικότητα του ηθικού κώδικα σημαίνει ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών εξαρτάται από το περιεχόμενο συγκεκριμένων και αντικειμενικών σταθερών μεταβλητών, όπως είναι ο χρόνος, ο σκοπός, η περίσταση κ.τ.λ. Αντίθετα με τον σχετικισμό του ηθικού κώδικα εννοείται ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών ορίζεται από το άτομο όπως νομίζει και το συμφέρει κάθε φορά, κυριαρχεί δηλαδή ο υποκειμενισμός.

γ) Η αρετή είναι **προϊόν ελεύθερης βούλησης** του ανθρώπου («τοῦθ' αἰρεῖται»).

δ) Η αρετή προσδιορίζεται **με βάση τη λογική**, τον «ὀρθὸν λόγον» (η άποψη αυτή θα αναλυθεί περαιτέρω στις επόμενες ενότητες). Το στοιχείο αυτό προκύπτει από την αναφορά της λέξης «ἐπιστήμων», ο οποίος επιζητά («ζητεῖ») και επιλέγει («αἰρεῖται») τη μεσότητα ακολουθώντας μια λογική διεργασία.

Ανασυνθέτοντας, λοιπόν, όλα αυτά τα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι:

- Αφού η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια, προκύπτει ότι **δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως**. Αν συνέβαινε αυτό, δεν θα ίσχυαν όσα αναφέρονται στις ενότητες 1, 2 και 3. Αν, δηλαδή, ήταν έμφυτο χαρακτηριστικό, δεν θα μεταβαλλόταν, όπως αμετάβλητοι είναι και οι νόμοι της φύσης, και, επομένως, θα προσδιοριζόταν με αντικειμενικά κριτήρια. Επίσης, δεν θα χρειαζόταν ο εθισμός σε ηθικές πράξεις για την κατάκτησή της και οι προσπάθειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς μέσω του εθισμού θα ήταν άσκοπες, αφού όλοι θα γεννιόμασταν εκ φύσεως με ή χωρίς την αρετή χωρίς αυτό να μπορεί να μεταβληθεί.
- Είδαμε ότι η αρετή είναι μεσότητα υποκειμενική και προσδιορίζεται από τον ίδιο τον άνθρωπο με μέτρο τον εαυτό του. Επομένως, απαραίτητη προϋπόθεση για τον προσδιορισμό αυτής της μεσότητας είναι **η αυτογνωσία**, το σωκρατικό δηλαδή «γνῶθι σαυτόν». Μόνο αν κάποιος γνωρίζει καλά τον εαυτό του και μπορεί να εκτιμήσει τα όριά του, τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, μπορεί να φτάσει στην αρετή και στον προσδιορισμό του μέσου της. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολη και επίπονη και δεν μπορεί να την κάνει μόνος του, αλλά χρειάζεται την κατάλληλη αγωγή.

«**μναῖ**»: η «μνᾶ» ήταν νομισματική μονάδα, ισοδύναμη με 100 δραχμές. Όμως, αποτελούσε και μονάδα βάρους και μ' αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενό μας. Γενικά, ισοδυναμούσε με περίπου 435 γραμμάρια, αλλά από εποχή σε εποχή και από πόλη σε πόλη το βάρος της διαφοροποιούνταν. Εδώ πρόκειται για την «*ἀττική μνᾶ*» της εποχής του Αριστοτέλη.

«**Μίλων**»: ήταν μεγάλος αθλητής από τον Κρότωνα, τη γνωστή ελληνική αποικία της Κάτω Ιταλίας. Έζησε τον 6ο π.Χ. αιώνα. Η αρχαιότητα μιλούσε με θαυμασμό για τη μεγάλη του δύναμη και τις ποσότητες φαγητού που καταναλάωνε.

«**ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης**»: εννοούνται συνεκδοχικά οι δρομείς και οι παλαιστές.

«**πᾶς ἐπιστήμων**»: ο όρος έχει παρόμοια σημασία με τον όρο «τεχνῖται» που θα δούμε στην επόμενη ενότητα. Δεν εννοούνται δηλαδή εδώ αυτοί που ασχολούνται με κάποια επιστήμη, όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτοί εξετάζουν το αντικειμενικό μέσο. Αντίθετα, εδώ εννοούνται αυτοί που έχοντας κάποιο λογικό κριτήριο επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Πολυσύνδετα σχήματα:

- «τὸ **μὲν** πλεῖον τὸ **δ'** ἔλαττον τὸ **δ'** ἴσον, καὶ ταῦτα **ἢ** κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα **ἢ** πρὸς ἡμᾶς»:
χρησιμοποιούνται στην προσπάθεια του Αριστοτέλη να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας και να διακρίνει τα δύο διαφορετικά κριτήρια προσδιορισμού της.
- «**μήτε** πλεονάζει **μήτε** ἐλλείπει»: τονίζονται τα χαρακτηριστικά του υποκειμενικού μέσου.

Αντιθέσεις:

- «Λέγω δὲ τοῦ **μὲν** πράγματος μέσον ..., πρὸς ἡμᾶς **δὲ** ...»:
τονίζονται τα αντίθετα χαρακτηριστικά του αντικειμενικού και υποκειμενικού μέσου.
- «πλεονάζει $\neq$ ἐλλείπει», «πολλὰ $\neq$ ὀλίγα», «πολύ $\neq$ ὀλίγον»:
τονίζονται οι αντιθετικές έννοιες της υπερβολής και της ἐλλείψεως, των δύο ἄκρων ανάμεσα στα οποία βρίσκεται η μεσότητα.
- «ὑπερβολὴν - ἐλλειψιν $\neq$ μέσον», «φεύγει $\neq$ ζητεῖ, αἰρεῖται»:
αντιπαρατίθεται η μεσότητα με την υπερβολή και την ἐλλειψη, οι οποίες αποτελούν τα δύο ἄκρα της και πρέπει να αποφεύγονται, γιατί μας

απομακρύνουν από την ηθική αρετή. Αντίθετα, μόνο αν επιδιώκουμε τη μεσότητα μπορούμε να κατακτήσουμε την αρετή.